

Realistická alternativa? Spor o Kurily

JAN ŠTĚPÁN

TEORETICKÝ RÁMEC STATI

Teoretici mezinárodních vztahů se až do nedávné minulosti snažili hledat spíše rozdíly než podobnosti v nepřeberném množství realistických teorií. Přesto již po několik desítek let vznikají práce pozměňující teorii nejrozšířenější realistické školy – neorealismu. Klasický Waltzův neorealismus¹ bývá totiž často kritizován pro svou staticitnost a neschopnost uspokojivě vysvětlit chování států po skončení studené války. Přestože sám Kenneth Waltz stále poměrně úspěšně obhajuje platnost své teorie i v dnešních podmínkách, jeho pokračovatelé jako Walt, Gilpin, Krasner nebo Buzan rozvinuli neorealismus takovým způsobem, že vzniká samostatná teorie, která ve svých východiscích Waltzovi přímo odporuje. Obecný název pro tento nový směr se zatím nevžil. Stephen Brooks jej identifikuje jako postklasický realismus.²

Obě teorie sdílejí základní prvky realismu. Jde o systémové teorie, které považují stát za základní stavební jednotku v soupeřivém systému mezinárodních vztahů. Obě rovněž považují státy za egoistické činitele, jež svépomocí usilují o zachování existence. A obě zdůrazňují materiální faktory na úkor nehmotných faktorů – myšlenek a institucí. Rozcházejí se však ve výchozích předpokladech chování států.

Za prvé, neorealismus ve své teorii mocenské rovnováhy předpokládá, že státy uzavírají spojenectví za účelem zabezpečení své existence na základě pouhé možnosti agrese.³ Růst moci potenciálního rivala tak vyvolává obranné reakce u ostatních, kteří se díky pouhé možnosti agrese vždy snaží vyvážit mocenské postavení silnějšího státu. Walt však argumentuje: „*Přestože moc je důležitou součástí rovnice, není jedinou. Je přesnější říci, že státy mají sklon vytvořit spojenectví s nebo proti cizí moci, která představuje největší nebezpečí.*“⁴ Pozměnil tak „rovnováhu moci“ (*balance of power*) na „rovnováhu hrozeb“ (*balance of threat*). Růst moci jednoho státu nemusí totiž automaticky vyvolat obranné reakce, neohrožuje-li ostatní. V postklasickém realismu státy nereagují na pouhou možnost ohrožení, ale zvažují jeho *pravděpodobnost*, což je v přímém rozporu s neorealismem.

Za druhé, všichni realisté se shodují v tom, že dosáhnout bezpečnosti je základním úkolem každého státu a že vojenská připravenost je závislá na výrobním potenciálu státu.⁵ Rozcházejí se však, když dojde k rozhodování o důležitosti vojenské a ekonomické stránky. Zatímco neorealismus dává vždy přednost zajištění bezpečnosti před ekonomickým růstem, postklasický realismus říká, že se racionálně uvažující státy mohou rozhodnout zvyšovat svůj ekonomický potenciál, i kdyby to mělo vést ke krátkodobému oslabení jejich bezpečnosti. Neboť „*bohatství... je cestou k moci*“.⁶ V postklasickém realismu si státy mohou dovolit krátkodobě oslabit svou bezpečnost, protože mohou zvážit pravděpodobnost hrozby. V neorealismu je takovéto chování nepravděpodobné (i když nikoli nemožné), protože pouhá existence mocensky silnějšího státu vyžaduje okamžitou obrannou reakci.⁷

Za třetí, podle neorealistů mají státy značně omezenou možnost rozhodování, neboť musejí vždy vyrovnávat vojenskou sílu potenciálních agresorů. Priority jsou předem dané. Neorealismus si může dovolit zcela opomíjet rozhodování uvnitř státu. Naproti tomu postklasický realismus předpokládá, že státy budou zvažovat rizika hrozeb a že budou určovat mezi ekonomickými a vojenskými prioritami.⁸ Vnitřní mechanismy musejí být tedy

brány v úvahu, jelikož mohou ovlivnit chování státu na mezinárodní scéně, a to i přesto, že stát je stále považován za základní stavební jednotku systému.

Jestliže „pravděpodobnost hrozby“ (na rozdíl od pouhé existence hrozby) a na jejím základě možnost rozhodování budeme brát jako společné jmenovatele všech tří výše stanovených východisek, pak má postklasický realismus šanci stát se koherentní teorií budovanou na společném základě. Výše uvedená východiska již byla v minulosti mnohokrát empiricky ověřována, avšak většinou odděleně. Je však nezbytné empiricky dokázat jejich dlouhodobou společnou platnost. Formulujeme tedy hypotézu, která umožní „testovat“ výše stanovené společné jmenovatele. Státy se rozhodují a stanovují své priority na základě pravděpodobnosti hrozeb. Alternativou k tomuto tvrzení může být neorealistická teze, podle níž státy reagují na pouhou existenci hrozby a nemají možnost se příliš rozhodovat, protože bezpečnostní prioritou je považována za danou.

Pravděpodobnost hrozby je sice obtížně kvantifikovatelná, nicméně je možné stanovit několik charakteristik, které tuto pravděpodobnost zvyšují. Jde o agresivní chování státu a o nepřátelské postoje vůči ostatním. Rovněž je důležitá geografická blízkost, přičemž za vrchol stupnice je možné považovat přímé ohrožení území. Roli hraje také historie, pravděpodobnější je ohrožení od dlouhodobého rivala než od historického spojence.

Při hledání vhodného objektu výzkumu byly stanoveny tři cíle. Najít (1) dlouhodobý konflikt, který je (2) centralizován kolem jednoho problému a v němž (3) figurují státy rozdílné co do velikosti, mocenského postavení a ekonomického potenciálu. Co nejdelší časový úsek byl hledán proto, aby hypotézy byly „testovány“ v proměnlivém prostředí mezinárodních vztahů. Zároveň však bylo nutné vyvarovat se výběru pouze vhodných příkladů z mnoha časových období. Proto byla stanovena potřeba jednotnosti konfliktu. Pro co nejuplněnější hodnocení platnosti výše stanovených hypotéz bylo dále rozhodnuto hledat konflikt, v němž figurují co nejrozličnější státy.

Kurilský konflikt se zdál jako vhodný objekt, protože splňoval výše stanovené cíle z několika důvodů. Jde o konflikt mající své počátky již v 18. století, který je přesto stále aktuální. Lze jej považovat za ústřední prvek rusko-japonských vztahů, který umožňuje podrobně zkoumat vývoj chování obou států na mezinárodní scéně, aniž by bylo nutné z nedostatku prostoru příliš často zjednodušovat. Ačkoli jde o konflikt v podstatě bilaterální, zúčastněné státy v různých časových obdobích zastávaly značně rozdílná postavení na mezinárodní scéně.

Cílem této stati je co možná nejpodrobněji analyzovat vývoj konfliktu a pomocí výše stanovené teze zjistit, zda postklasický realismus může být považován za méně statickou alternativu neorealismu. Soustředím se na rozhodovací proces, na jeho motivaci a na vliv vnitřního uspořádání státu na posuzování priorit. Rovněž budu sledovat, zda státy mohou zvolit i cestu ekonomického růstu na úkor okamžité bezpečnosti, ačkoli prokázání této teze překračuje rámec této stati a bylo předmětem již mnoha studií v minulosti.

POJMOVÉ A GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ

Otázka přesné definice Kurilských ostrovů se nachází v samotném centru rozporů obou aktérů, a proto je nezbytné určit pojmy, které budou následně v této stati použity. Geograficky je vymezení Kurilských ostrovů vcelku jasné. Rozkládají se mezi jižní částí Kamčatky a severní částí ostrova Hokkaidó a tvoří je komplex 56 ostrovů a 14 skalnatých výběžků. V tomto výčtu jsou zahrnuty i Habomajské ostrovy, které se nacházejí na jižním cípu celého řetězce a tvoří samostatný archipelag. Pojem Kurilské ostrovy bude tedy nadále používán při referenci k celému souboru ostrovů.

Pokud se budu zabývat pouze ostrovy, které jsou specifickým jádrem problému, budu používat termín Severní teritoria (*Hoppórijódo*), který vytvořila japonská vláda proto, aby mohla specificky pojmenovat objekt sporu, a tak jej vyčlenit ze širšího pojmu Kurilské ostrovy. Jde pochopitelně o poměrně mladé, politicky motivované pojmenování. Sovětská ani ruská vláda toto pojmenování neuznávala a neuznává. Pokud se přesto v ruštině pou-

žívá, je vždy uváděno v uvozovkách s označením „takzvaná“. Ze sovětského/ruského pohledu byly a jsou tyto ostrovy neoddělitelnou součástí sovětského/ruského území a patří k Sachalinské oblasti.⁹ Severní teritoria zahrnují nejjižnější ostrovy sousedící s Hokkaidem – Kunaširi v japonštině nebo rusky Kunašir (1 500 km²), Etorofu nebo Iturup (3 139 km²), Šikotan (255 km²) a skupinu Habomajských ostrovů (dohromady 102 km²). Celkově mají Severní teritoria rozlohu 4 996 km², což je polovina celkové rozlohy Kurilských ostrovů.¹⁰ Dále budou používány japonské názvy ostrovů, aniž by tím mělo být cokoli naznačeno. Obdobně bude pro jednoduchost používán termín Habomaj pro celou skupinu Habomajských ostrovů.

STRATEGICKÁ DŮLEŽITOST

Kolem Severních teritorií se nacházejí bohatá rybářská loviště. Nebyla to však ekonomická, ale spíše strategická hodnota těchto území, která se stala příčinou dlouhotrvajícího sporu mezi Ruskem a Japonskem. Strategicky jsou tato území důležitá i pro Spojené státy americké. Oblouk Kurilských ostrovů odděluje Ochotské moře od Tichého oceánu. Jeho role v námořních strategiích všech tří uvedených států je proto zcela pochopitelná. Pod nadvládou Japonska by Kurily mohly omezovat nejen spojení Kamčatky se strategicky důležitými oblastmi kolem Chabarovsku a Vladivostoku, ale i průjezd sovětských/ruských lodí z Vladivostoku (základny Tichomořské flotily) do Tichého oceánu. Během druhé světové války pak Kurily pod japonskou nadvládou z bezpečnostního hlediska vážně ohrožovaly americké Aleutské ostrovy a sloužily jako základny pro japonskou tichomořskou expanzi. Dne 26. 11. 1941 vyplula ze zálivu Kasatka na ostrově Etorofu flotila letadlových lodí, aby podnikla útok na Pearl Harbor. Během studené války se však těžiště mocenských sporů přesunulo a Ochotské moře se stalo chráněným útočištěm, odkud mohly sovětské ponorky ohrožovat svými jadernými hlavicemi území Spojených států. Během studené války byly Kurily bezpečnostní hrozbou jak pro USA, tak i pro Japonsko. Vývoj sporu proto příkladně kopíroval mocenské postavení a ambice jednotlivých aktérů. Za účelem potvrzení, nebo vyvrácení hypotéz bude však nezbytné podrobně analyzovat vývoj sporu a dopad rozdílného rozvržení moci na chování a rozhodování států.

PROBLÉM OSÍDLOVÁNÍ

Spor o samotné osídlení Kuril se v argumentaci obou stran objevuje často, a to zejména proto, že podle mezinárodního práva prvotní osídlení území, které nebylo dříve nárokováno (*terra nullis*), je předpokladem pro nabytí suverenity nad tímto územím.¹¹ Japonské ministerstvo zahraničí (*Gaimušó*) sice přiznává, že „ještě i na začátku 19. století bylo Hokkaidó považováno za hranici s Ruskem“, nicméně ihned dodává, že první japonská mapa ostrovů existovala již v roce 1644.¹² Japonsko díky své politice izolace (*sakoku*) nemělo žádný koncept národních hranic a až do poloviny 18. století v podstatě ponechávalo Ezo (dnešní Hokkaidó) a přilehlá teritoria svému osudu. Až ruský postup směrem k japonskému území upozornil šógunát v Edu (dnešní Tokio) na nutnost definovat národní hranice, a tak integrovat své teritorium i obyvatelstvo.¹³ Je zřejmé, že Rusko v té době sledovalo spíše navázání výhodných obchodních styků než linii teritoriální expanze. Izolované Japonsko nebylo však připravené jednat o obchodě, a tak vnímalo postup Ruska směrem ke svému území spíše jako hrozbu. Proto centrální vláda v roce 1807 převzala od knížectví Macumae kontrolu nad teritoriem Eza a aktivně osídlila a opevnila jižní Kurily až po ostrov Etorofu, odkud vyhnala nemnohé ruské obchodníky.¹⁴

Z výše uvedeného vyplývá, že dříve izolované Japonsko reagovalo až na přímý vznik hrozby a podniklo kroky k udržení své sféry vlivu nad Severními teritorii. Pouhá rozpínatost carského Ruska by pravděpodobně nepodnítila činnost japonské vlády, pokud by se nedotkla území, které Japonci pokládali za své.

PRVNÍ BILATERÁLNÍ SMLOUVY

Jakmile se Rusko v roce 1852 dozvědělo, že komodor Matthew Perry zahájil jednání s Japonskem, okamžitě vypravilo vlastního vyslance admirála Jefimije Putiatina. V roce 1853 Putiatin přicestoval s cílem podepsat obchodní smlouvu, navázat diplomatické styky a vyřešit otázku hranic. Ačkoli Japonsko podepsalo dohody s Perrym, Putiatina odmítlo pravděpodobně proto, že Rusko bylo jediným státem, s nímž Japonsko mělo v 19. století ozbrojený konflikt. V roce 1855 se však Putiatin vrátil a po dlouhých a mnohokrát přerušovaných jednáních se mu podařilo navázat diplomatické styky s Japonskem. Téhož roku byla uzavřena i první *Rusko-japonská obchodní dohoda*, jež oficiálně vytyčila hranice mezi Ruskem a Japonskem. Území jižně od ostrova Etorofu (včetně) bylo podle článku dvě této „dohody ze Šimody“ připsáno Japonsku a území severně od ostrova Urup (včetně) náleželo Rusku. Území ostrova Sachalin nebylo ve smlouvě obsaženo.¹⁵

Ruský krok byl zcela jistě motivován zvyšujícím se tlakem Velké Británie na Japonsko. Nejsilnější imperiální mocnost systematicky zvětšovala svou přítomnost na Dálném východě. Postup admirála Perryho pak mohl být v Sankt Petěrburku vnímán jako hrozba v blízkosti ruských hranic. Pro zvažování pravděpodobnosti ohrožení hovoří i skutečnost, že Britové byli již několik desítek let přítomni v Číně, a přesto Rusko nepocívalo potřebu tuto sílu vyvažovat, což by neorealismus předpokládal.

Klauzuli o Sachalinu si Japonci vyložili tak, že Rusům nebylo dovoleno osídlit jižní část ostrova, kde Japonci měli již napevno vytvořenou sféru vlivu. Avšak Rusové smlouvu interpretovali jinak. Celkem logicky předpokládali, že když ostrov nebyl rozdělen, mohli se volně pohybovat směrem na jih.¹⁶ Když Rusové založili vojenskou stanici na jižním cípu ostrova (později byla známa jako Korsakovova stanice), ambiciózní hlasy v „novém“ Japonsku volaly po vojenské odvetě. Ovšem Velká Británie a Francie se na věc dívaly střizlivěji a oprávněně se obávaly, že by ozbrojený konflikt mezi Japonskem a Ruskem mohl vést nejen ke ztrátě Sachalinu, ale i Hokkaido, což by značně zkomplikovalo postavení jejich nového spojence. Nová vláda císaře Meidži se proto na jejich radu soustředila spíše na aktivní osídlování ostrova Hokkaidó (předchozí název Ezo byl změněn ihned po změně vlády) a spor o Sachalin se rozhodla vyřešit cestou diplomatických jednání.¹⁷ V roce 1875 tak byla po dlouhých jednáních podepsána *Sanktpetěrburská smlouva*, v níž se Japonci vzdali nároků na Sachalin výměnou za 18 Kurilských ostrovů od Urupu k Šumušu.¹⁸

Nebylo to ani tak mocenské postavení carského Ruska, které podnítilo japonské reakce a iniciaci diplomatických jednání. Spíše je možné říci, že jeho geografická blízkost podporovala japonské vnímání expanze na Sachalinu jako přímou hrozbu. Neorealismus by předpokládal okamžité řešení problému, protože Japonsko mělo předpokládat nejhorší alternativu. Postklasický realismus ovšem umožňuje, aby státy jednaly až po vzniku hrozby. Japonsko tedy zasáhlo, až když se Rusko začalo rozpínat v jeho sféře vlivu na jihu ostrova.

OBDOBÍ IMPERIALISMU A RUSKO-JAPONSKÁ VÁLKA

Až do poloviny 19. století byla situace ve východní Asii stabilizována pod nadvládou Číny, která si udržovala hegemonii nad okolními státy. Japonsko se z tohoto systému dobrovolně vyvázalo svou politikou izolace. S příchodem evropských koloniálních mocností se tento systém zhroutil. Čína ztratila svou roli stabilizačního prvku a otevřel se prostor pro mocenské spory a expanzi. V roce 1894 Japonsko porazilo Čínu, a tak posílilo svou pozici v Koreji. Podle *Šimonosecké smlouvy* Čína Japonsku podstoupila Tchaj-wan a poloostrov Liao-tung. Rusům se však pod hrozbou růstu japonské moci podařilo vystupňovat tlak na Francii a na Německo, které donutily Japonsko vzdát se tohoto strategicky důležitého poloostrova. Vzájemná nedůvěra mezi rivaly pak dále vzrostla, když si v roce 1897 Rusko přivlastnilo poloostrov Liao-tung. V přímé reakci na japonský expanzionismus Rusko dále upevňovalo svou pozici na Dálném východě stavbou Východočínské drá-

hy, která vedla 2 000 km přes Mandžusko a spojovala transsibiřskou železnici s Vladivostokem. Přímou hrozbu pro japonské zájmy v Koreji představovala ruská okupace Mandžuska v roce 1900, a to pod záminkou potlačení Boxerského povstání.¹⁹

Koloniální válka mezi dvěma nově expandujícími velmocemi se zdála nevyhnutelnou. Japonsko si však nemohlo dovolit zaútočit na mnohem většího soupeře bez podpory vlivného spojence, a proto v roce 1902 uzavřelo spojenectví s Velkou Británií. Otázkou zůstává, zda spojenectví s Velkou Británií mělo vyvážit ruskou moc, anebo zda mělo pouze jistit Japonsko před hrozbou spolupráce Velké Británie s Ruskem. Argument o existenci hrozby zde ovšem neobstojí, neboť neexistuje zmínka o tom, že by se Britové chystali pomoci Rusku.

Rusko-japonská válka začala v roce 1904 překvapivým útokem Japonců na Port Arthur. Proti světovým předpokladům²⁰ se Japonsku podařilo vybudovat úctyhodný vojenský potenciál, který soustavně porážel zaostalou carskou armádu. Na počátku roku 1905 admirál Tógó potopil prakticky celou ruskou Baltskou flotilu, která obeplula půl zeměkoule, aby pomohla napadeným přístavům. Tehdy carská vláda, potýkající se s revolucí, pochopila, že není v jejích finančních ani vojenských možnostech v konfliktu dále pokračovat.²¹ Oficiálně (i když tajně) se tedy obrátila na Spojené státy, aby se ujaly role prostředníka při mírových jednáních. Protože se prezident T. Roosevelt obával další japonské expanze, okamžitě přijal tuto roli. V září 1905 byla podepsána v New Hampshire *Portsmouthská mírová smlouva*, která anulovala všechny předchozí smlouvy a Japonsku přiřkla jižní část Sachalinu od 50 rovnoběžky severní šířky, právo na pronájem poloostrova Liao-tung a exkluzivní vliv v Koreji. Roosevelt tehdy poprvé použil vlivu USA na řešení rusko-japonských sporů a za svou participaci dostal Nobelovu cenu za mír.²²

Chování Ruska v tomto případě vysvětlují stejně uspokojivě obě teorie. Neorealistický předpoklad nejhoršího se zcela rovná posouzení skutečných bezpečnostních hrozeb, neboť Rusko prohrávalo válku na vlastním území.

Po uklidnění poválečných vášní se Rusko s Japonskem dostalo na stejnou loď, když bylo potřeba zabránit pronikání amerických zájmů do Mandžuska. Situace v Evropě navíc přivedla Japonsko jako tradičního spojence Velké Británie blíže k Trojdohodě, tedy blíže k Rusku. Mezi roky 1907 a 1912 Rusko podepsalo tři dohody s Japonskem, které rozdělovaly sféry zájmu v Mandžusku a dále stanovovaly, že Japonsko nebude omezovat ruské zájmy v Mongolsku. Rusko souhlasilo s tím, že nebude intervenovat při japonské anexi Koreje v roce 1910. Neorealismus je schopen uspokojivě vysvětlit chování obou aktérů jako zajišťování mocenské rovnováhy. Postklasický realismus ovšem také obstojí, neboť pravděpodobnost vzájemného ohrožení byla velká. Oba státy měly rozdílné zájmy na malém území a rovněž v minulosti se kvůli Mandžusku a okolním teritoriím často ohrožovaly. Porovnávání, kdy se státy uchylují ke spolupráci s ohrožujícím státem a kdy se naopak sdružují proti nebezpečí, však překračuje rámec této stati. Pro nás důležitým faktem je, že se aliance formovaly díky velké pravděpodobnosti bezpečnostních hrozeb.

První světová válka dále posílila spolupráci, a to zejména díky tomu, že Rusko nutně potřebovalo veškerou materiální pomoc, kterou mohlo dostat. Především vzájemná nedůvěra a obavy, aby druhá strana neuzavřela separátní smlouvu s Německem, pak vedly obě strany k uzavření aliance v roce 1916, v níž se zavázaly k vzájemné pomoci, pokud by jakákoli třetí strana měla omezit jejich zvláštní zájmy v Číně.²³

V tomto případě se motivace jednání aktérů posunula. Už nešlo jen o vzájemné ohrožení, nýbrž o ohrožení zvnějšku. Ohrožení, jehož pravděpodobnost se díky zjevné agresivitě Německa zvětšila natolik, že přiměla oba antagonistické aktéry kooperovat k zajištění vlastní bezpečnosti a svých zájmů.

Oslabení Ruska v důsledku první světové války a následné revoluce znovu umožnilo, aby za účelem mocenské expanze bylo zapomenuto na všechny smlouvy. Militantně expanzivní Japonsko, již nepocitující žádnou hrozbu, proto v roce 1918 intervenovalo na Sibiři. Oficiálně proto, aby „ochránilo“ československé legionáře. Díky odporu sovětských

bolševiků, kteří partizánským způsobem masakrovali japonské jednotky, vláda v roce 1920 vydala příkaz k okupaci části sovětského Dálného východu, včetně severního Sachalinu, Amurské nížiny a části Bajkalského regionu. Světové veřejné mínění se však postavilo na stranu nově vzniklého Sovětského svazu a diplomaticky izolované Japonsko se ještě necítilo na skutečně velký konflikt. V roce 1922 se proto japonské jednotky začaly stahovat ze sovětského území a v roce 1925 byla v Pekingu svolána nová *Konference o hlavních principech vztahů mezi Japonskem a SSSR*, která obnovila účinnost *Portsmouthské mírové smlouvy* a navrátila severní Sachalin zpátky Sovětskému svazu.

Japonsko se rozhodlo soustředit se spíše na svůj výrobní potenciál a pod přímou hrozbou ekonomické izolace upustilo od osamělého boje. Pokud je expanze jedním z prvků zajištění vlastní bezpečnosti – jak říká realismus –, pak je možné říci, že se Japonsko vzdalo krátkodobého zajištění vlastní bezpečnosti ve prospěch dlouhodobého ekonomického prospěchu. Zde by neorealismus spíše předpokládal, že si Japonsko získaná teritoria ponechá, protože vlastní bezpečnost by měla absolutní přednost před dlouhodobými hledisky. Postklasický realismus však správněji předpokládá, že státy budou posuzovat pravděpodobnost rizik. Pravděpodobnost přímého ohrožení nebyla v té době ze strany SSSR velká, a proto bylo možné zvolit alternativní cestu a stáhnout se z okupovaných území.

DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A RUSKO-JAPONSKÉ VZTAHY

„Podivná“ neutralita, 1941–1945

S narůstající silou japonské armády před druhou světovou válkou rostla i sovětská obava z možného konfliktu. Sověti se snažili vyhnout se válce za každou cenu. Několikrát v průběhu let 1931–1935 navrhovali uzavření paktu o neútočení, který byl sebevědomými Japonci vždy odmítnut jako neopodstatněný, neboť pravděpodobnost ohrožení byla nulová. V roce 1931, kdy Japonsko obsadilo Mandžusko a vytvořilo loutkový stát Mandžukuo, zachovali striktní neutralitu, a to i přes své vlastní důležité zájmy v této lokalitě.²⁴ A především se soustředili na posilování svých obranných pozic. V roce 1932 byla vytvořena Pacifická flotila a do konce desetiletí Sověti dosáhli početní převahy nad japonskou Kwantungskou armádou v poměru 2 : 1, přičemž převaha v počtu tanků a letadel byla mnohonásobně větší. Když se tedy Japonci skutečně pokusili otestovat připravenost sovětské armády v roce 1938 při dvoutýdenní bitvě na jezeře Khasan a v roce 1939 při nomonhanském konfliktu, byli nepříjemně překvapeni a poraženi. Expanze na sovětské území byla tabu a Japonsko se muselo uchýlit ke změně politiky vůči Sovětskému svazu.²⁵

Poté, kdy byla jihovýchodní Asie potvrzena jako hlavní směr expanze, byli Japonci nuceni zajistit si severní hranice se Sovětským svazem. V roce 1931 se Japonsko vysmálo sovětskému návrhu na uzavření paktu o neútočení, v roce 1940 to pak byl Sovětský svaz, který si mohl dovolit odmítnout stejný návrh druhé strany. Sovětský svaz se rozhodl zůstat v nečinnosti, protože se necítil příliš ohrožen, a to i přesto, že rostoucí mocenské postavení Japonska bylo nepopíratelné a neorealismus by předpokládal balancující chování SSSR na Dálném východě.

Přímému jednání mezi Tokiem a Moskvou předcházela širší multilaterální jednání mezi Tokiem, Berlínem a Římem, která do svých plánů zahrnovala i komunistickou velmoc. Zejména *Německo-sovětská smlouva o hranicích a přátelství*, podepsaná 28. 9. 1939 (ještě před skončením nomonhanského konfliktu), nutila Japonsko, aby si v nové situaci urychleně našlo svou pozici. Dne 27. 9. 1940 byl podepsán *Pakt tří*, který definitivně přičlenil Japonsko po bok fašistických mocností. Tento krok jasně oddělil Japonsko od spolupráce s Velkou Británií a se Spojenými státy, což bylo mnohými považováno za diplomatickou chybu.²⁶ Přiblížil však Japonsko k Sovětskému svazu. Slavinskij jasně dokazuje, že Německo i Japonsko měly snahu zahrnout Sovětský svaz do společné aliance proti spojencům. Stalinovy požadavky byly však příliš vysoké, aby je mohl Hitler přijmout.²⁷

V červenci 1940 nově jmenovaný japonský ministr zahraničí Macuoka Jósuke nabídl Sovětskému svazu uzavření paktu o neútočení. Molotov myšlenku přijal, a dokonce s nadšením podpořil japonské rozhodnutí postupovat směrem na jih do Indočíny. Odmítl však přestat podporovat čínské nacionalisty, a dokonce prohlásil, že sovětské veřejné mínění by takovou smlouvu nepřijalo bez znovunabytí ztracených teritorií Sachalinu a Kurilských ostrovů.²⁸ Molotovovy požadavky tedy jasně ukázaly, co se skrývalo pod povrchem sovětské zahraniční politiky směrem k Japonsku. Předznamenal tak budoucí zdroj konfliktu mezi oběma státy. Japonsko samozřejmě na takové podmínky nemohlo přistoupit, protože by tím zvýšilo pravděpodobnost ohrožení ze strany Sovětského svazu. Jakýkoli pakt o neútočení nemohl takové riziko vyvážit.

V této fázi pomohlo Japonsku Německo, jehož vztahy se Sovětským svazem se zhoršily natolik, že Molotov již nadále nemohl ignorovat nabídky druhého potenciálního nepřítele. Je málo pravděpodobné, že by Japonsko vědělo o operaci Barbarossa (schválené 18. 12. 1940) před jejím skutečným vypuknutím. Macuoka ještě v březnu a dubnu 1941 cestoval do Říma, do Berlína a do Moskvy, aby dojednal širší čtyřstrannou spolupráci. Stalin a Molotov však cítili nebezpečí ze strany Německa, a proto nahradili japonský návrh smlouvy o neútočení vlastním návrhem na neutralitu. *Pakt o neutralitě* byl nakonec podepsán 14. 4. 1941 a zavazoval obě strany „*ctít územní integritu a nedotknutelnost druhého smluvního partnera*“. Článek dvě pak uváděl: „*V případech, že jeden ze smluvních partnerů bude objektem válečných akcí jedné nebo několika třetích mocností, zachová druhý smluvní partner po celou dobu trvání konfliktu neutralitu.*“²⁹ Necelé dva měsíce po jeho ratifikaci Německo napadlo Sovětský svaz. V této souvislosti je nutné podotknout, že Japonsko si vážně pohrávalo s myšlenkou porušit zmíněný pakt a napadnout Sovětský svaz v okamžiku, kdy to bude nejvýhodnější. Počet sovětských sil na Dálném východě se však nikdy dostatečně nesnížil a po útoku na Pearl Harbor se tato myšlenka stala zcela nereálnou.³⁰ V této souvislosti je důležité dodat, že obě mocnosti byly připraveny porušit mezinárodní právo, kdykoli by se snížila pravděpodobnost ohrožení vlastní bezpečnosti. Sovětský svaz tak nakonec učinil v září 1945.

Neorealismus je schopen uspokojivě vysvětlit zformování aliancí před vypuknutím války jako vyvažování moci. Zajímavým bodem ovšem zůstává spojení Japonska s Německem. Je pravdou, že Japonsko při své expanzivní politice muselo považovat reakci třetích států za velmi reálnou. Pravděpodobnost ohrožení vedla proto k hledání partnera a vojensky silné Německo bylo ideální volbou. Přesto aliance s Velkou Británií a/nebo se Spojenými státy by z čistě bezpečnostního hlediska přinášela stejné záruky. Rozhodující se v tomto bodě rovnosti rizik stala vnitřní kompatibilita států. Je tedy zřejmé, že není vždy možné opomíjet vnitrostátní faktory, neboť i ty mohou hrát důležitou roli při rozhodování států, zejména v situaci, kdy hrozba může být vyvážena několika způsoby. Postklasický realismus umožňuje blíže zkoumat rozhodování států, a proto je schopen vysvětlit i tuto alianci.

O nás bez nás – úděl poraženého

Japonsko se vzdalo 14. 8. 1945 přijetím *Postupimské deklarace* o japonských územích. Dne 2. 9. 1945 byla pak na palubě křižníku Missouri podepsána bezpodmínečná kapitulace. V článku 8 *Postupimská deklarace* stanovovala: „... *podmínky Káhirské deklarace budou provedeny a japonská svrchovanost bude omezena na ostrovy Honšú, Hokkaidó, Kjúšú, Šikoku a ty menší ostrovy, které určíme.*“³¹ Vzhledem k tomu, že 26. 7. 1945 Sovětský svaz ještě nebyl ve válečném stavu s Japonskem, byla tato deklarace podepsána společně USA, Velkou Británií a Čínou. Sovětský svaz, který vstoupil do tichomořské války 9. 8. 1945, se později k prohlášení připojil. *Káhirská deklarace*, která je citována v *Postupimské deklaraci*, stanoví, že „*oni [spojenecké mocnosti – pozn. aut.]... nemají žádné myšlenky na teritoriální expanzi*“. Rovněž stanovuje, aby Japonsko bylo zbaveno všech území získaných od první světové války společně s Mandžuskem, s Formosou (dnes

Tchaj-wan) a s Peskadory (dnes Pchen-chu) a s územími, která získalo „*násilím a hamížností*“.³² Je poměrně zřejmé, že Kurilské ostrovy, které byly Japonsku přiznány již v *Sanktpetěrburgské smlouvě* z roku 1875, nespádají do kategorie území, která získalo „*násilím a hamížností*“.

Co tedy vedlo k okupaci Kurilských ostrovů v roce 1945? Neorealismus by předpokládal, že sovětský vstup do války byl podnícen nárůstem moci Spojených států. Podle postklasického realismu musela však existovat pravděpodobná hrozba. A Kurily pod nadvládou USA by tuto hrozbu představovaly. Otázkou zůstává, zda Kurilské ostrovy byly skutečně důvodem ke vstupu SSSR do války.

O tom, že se Sovětský svaz připravoval na poválečnou okupaci Kurilských ostrovů, zcela jednoznačně svědčí tajný protokol z konference spojenců v Jaltě, která se konala v únoru 1945. Rovněž americká *Joint Intelligence Committee* považovala Kurily za důležitý motiv sovětského jednání. Ve své zprávě z října 1944 napsala: „... v *Káhirske deklaraci není nic, co by slibovalo Sovětskému svazu návrat jižního Sachalinu a Kuril; pokud se SSSR nezúčastní války, riskuje, že budou donekonečna okupovány jinou mocností.*“³³

Jaltský tajný protokol pak s definitivní platností rozhodl o osudu Kuril. Jeho obsah byl dohodnut na tajné schůzce amerických a sovětských představitelů dne 8. 2. 1945.³⁴ Z jeho znění je patrné, že Stalin prosadil svůj návrh, který velmi chytře odděloval Kurilské ostrovy od článku 2. V tom se hovořilo o „*znovunastolení práv Ruska porušených zákeřným útokem Japonska v roce 1904*“, Sachalin a přilehlé ostrovy tak měly být „*navráceny Sovětskému svazu*“. Stalinova strategie byla jasná – nevyvolat polemiku o jeho nároku na Kurilské ostrovy, které patřily Japonsku ještě před rusko-japonskou válkou. Věnoval jim proto zvláštní článek 3: „*Kurilské ostrovy budou předány Sovětskému svazu. Hlavy tří spozněných mocností souhlasí s tím, že tyto požadavky budou bezpodmínečně splněny po porážce Japonska.*“³⁵

Historické dokumenty tedy podporují předpoklad, že se Sověti rozhodovali na základě bezpečnostní hrozby a že Kurily skutečně byly hlavním důvodem jejich vstupu do války. Pro neorealisticke předpoklad vyvažování narůstající moci USA takové důkazy nenajdeme.

Tři dny po japonské kapitulaci obsadil Sovětský svaz i nejjihnější Kurilské ostrovy. Dne 2. 2. 1946 bylo rozkazem prezidia Nejvyššího sovětu vyhlášeno území Sachalinu a Kurilských ostrovů za majetek Sovětského svazu. Započala intenzivní rusifikace území. V letech 1946–1948 bylo zbylé japonské obyvatelstvo spolu s většinou Ainů násilně odsunuto na ostrov Hokkaidó a zároveň byly přejmenovány všechny místní a geografické názvy, aby odpovídaly oficiální propagandě.³⁶

Z výše uvedeného vyplývá, že sovětské přisvojení Kurilských ostrovů bylo nedostatečně právně zakotveno. Poválečné vyrovnání mělo být definitivně završeno právně ukotvenou mírovou smlouvou, která by zamezila pokračujícím rozporům.

STUDENÁ VÁLKA

Sanfranciská mírová konference

Rozšíření studené války do Asie postavilo Japonsko do středu zájmu obou soupeřících velmocí. Spojené státy ho potřebovaly udržet na své straně, a proto rychle opustily myšlenku potrestání a soustředily se na ekonomický rozvoj budoucího strategického partnera. Sovětská okupace Severních teritorií jim značně pomáhala k ovlivnění japonského veřejného mínění, které pak svou zlobu ventilovalo proti SSSR. Proto se potřebovaly zbavit odpovědnosti za osud Kurilských ostrovů popřením *Jaltské deklarace*. Z tohoto důvodu v lednu 1946 Dean Acheson na tiskové konferenci prohlásil: „*Jaltské rozhodnutí... se zabývalo sovětskou okupací Kurilských ostrovů a nebylo finálním teritoriálním rozhodnutím.*“³⁷ Sovětská strana ihned oponovala zněním *Jaltské deklarace* a následně ji 10. 2. 1946 zveřejnila. Od tohoto okamžiku Japonci začali – jak Stalin očekával – požadovat navrácení Severních teritorií na Spojených státech. Proto Stalin již dříve prohlásil Kurilské ostrovy za

sovětské teritorium, protože správně předpokládal, že USA nebudou riskovat válečnou konfrontaci.³⁸ Soubor o sporná území byl obnoven.

Definitivní rozhodnutí mělo padnout na mírové konferenci, která se konala v San Franciscu od 4. do 8. září 1951. Článek 2(c) mírové smlouvy uváděl: „*Japonsko se vzdává všech práv, titulu a nároku na Kurilské ostrovy.*“ Tento článek je velmi problematický, neboť neuvádí, v čí prospěch se Japonsko vzdává těchto území, navíc ani neuvádí přesnou definici Kurilských ostrovů. Článek 23 navíc stanovoval, že se smlouva vztahuje pouze na státy, které smlouvu podepsaly a ratifikovaly. Článek 25 pak uváděl, že Japonsko nesmí předat jakákoli práva nebo výhody ve prospěch států, které smlouvu nepodepsaly a neratifikovaly.³⁹

Sovětský svaz se rozhodl smlouvu nepodepsat ve snaze podpořit rozpory spojenců nad jejím zněním, a tak úplně zhatit její schválení. Tento diplomatický tah mu však nevyšel. Smlouva byla totiž podepsána 8. 9. 1951 a vstoupila v platnost 28. 4. 1952. USA tak dosáhly svého a vlastně uměle vytvořily celý spor, aby nasměrovaly tradičně silný japonský nacionalismus proti Sovětskému svazu. Mnoho historiků se proto shodlo na tom, že nepodepsání mírové smlouvy ve skutečnosti SSSR uškodilo. Nikita Chruščov např. prohlásil: „*Ke všem našim požadavkům bylo přihlédnuto. Jediné, co jsme museli udělat, bylo podepsat smlouvu... a dostali bychom vše, co nám bylo přislíbeno. Když jsme odmítli smlouvu podepsat, bylo jasné, kdo vyhrál. To bylo to, co Američané chtěli, co bylo v jejich zájmu. Chtěli nás izolovat... Díky neexistenci vzájemných vztahů s Japonskem utrpěla naše ekonomika a politika.*“⁴⁰

I přes Chruščovův názor neexistovala hrozba, která by Sověty donutila smlouvu podepsat. Její odmítnutí neznamenovalo pro Sovětský svaz téměř žádná bezpečnostní rizika, a proto neměl dostatečnou motivaci k přistoupení na její podmínky.

Otázka definice ostrovů, jichž se Japonsko podepsáním smlouvy vzdalo, byla po dlouhou dobu hlavním faktorem ovlivňujícím rétoriku všech tří států. Podle mé hypotézy by však měla být pro rozhodování států fakticky irelevantní. Proto je nyní nezbytné podrobně prozkoumat argumenty a jejich použití při rozhodování států, aby bylo možné objektivně hodnotit jejich relevanci.

Již v průběhu konference se k dané otázce vyjádřili ministři zahraničí Spojených států a Japonska John Foster Dulles a Jošida Šigeru. Dulles prohlásil: „*Vyskytla se otázka, zda geografické pojmenování Kurilské ostrovy obsažené v článku 2(c) zahrnuje Habomajské ostrovy. Z pohledu Spojených států nikoli. Pokud by se o tomto však vedl spor, může být podstoupen Mezinárodnímu soudnímu dvoru podle článku 22.*“⁴¹ K tomu je třeba dodat, že se Dulles zmínil pouze o Habomaji, ačkoli věděl, že Japonci konzistentně požadovali navrácení všech čtyř ostrovů, později pojmenovaných Severní teritoria. Dále se zmínil, že interpretace smlouvy může být podstoupena Mezinárodnímu soudnímu dvoru, i když si byl vědom, že to Sovětský svaz nemůže učinit, pokud smlouvu nepodepíše.

Jošida se o daném problému vyjádřil následovně: „*Dokonce i ostrovy Habomaje a Šikotan, které jsou součástí ostrova Hokkaidó, jednoho z hlavních japonských ostrovů, jsou stále okupovány sovětskými silami jednoduše proto, že se na nich nacházeli japonští vojáci v době, kdy skončila válka.*“⁴² Japonské ministerstvo zahraničí (*Gaimušó*) později interpretovalo Jošidův projev jako důkaz, že již na *Sanfranciské mírové konferenci* Japonsko zastávalo názor, že Kurilské ostrovy, jichž se vzdalo, nezahrnovaly Severní teritoria. Tato interpretace je však chybná, protože se Jošida zmínil o všech čtyřech ostrovech pouze tehdy, když poukazyval na území, která Japonsko nezískalo „*násilím a hamižností*“, a pouze Habomaj a Šikotan označil za „*součásti ostrova Hokkaidó*“. Dále japonské ministerstvo zahraničí tvrdilo, že z právního hlediska podle *Sanktpetěrburské smlouvy* Kurilské ostrovy nezahrnovaly Severní teritoria.⁴³ Japonský historik Wada však pečlivě analyzoval *Sanktpetěrburskou smlouvu* a dospěl k závěru, že ani tento nárok není opodstatněný. Japonci totiž přeložili článek 2 smlouvy, který ve francouzském originále uváděl „*le dit groupe des Kuriles* [následovalo vyjmenování 18 ostrovů od Šumušu k Urupu – pozn.

aut.]“, tedy řečená skupina Kuril, jako „*Kuriru zentó*“, tedy veškeré Kurilské ostrovy. Podle japonského překladu by ve smlouvě vyjmenované ostrovy tvořily všechny Kurilské ostrovy. Ovšem ve francouzském originále se nikde o „veškerých“ ostrovech nehovoří a je tedy naznačeno, že existují ještě i jiné ostrovy patřící ke Kurilským ostrovům, kterých se však smlouva netýká. Tento názor podporuje i důsledné vyjmenování právě těch ostrovů, které byly předmětem ujednání.⁴⁴

Ačkoli japonská vláda tvrdí opak, z výše uvedeného vyplývá, že dokud Japonsko akceptuje *Sanfranciskou mírovou smlouvu*, nemá nárok na Kunaširi a na Etorofu. Aby si tyto ostrovy mohlo nárokovat, muselo by požadovat změnu smlouvy. Pokud by však článek 2(c) byl vyjmut, mohlo by si nárokovat nejen Severní teritoria, ale celé Kurily. Objektivně je proto možné tvrdit, že rozhodování států v pozdějších letech nemohlo být zcela postaveno na právním základě, neboť smlouvy jsou velmi vágní a obtížně interpretovatelné. Navíc od okamžiku jejich podepsání je Japonsko překrucovalo ve svůj prospěch. Motivace k boji o Severní teritoria musela tedy vycházet z jiného aspektu. Je velmi pravděpodobné, že Japonsko považovalo přítomnost Sovětů na nejjihnějších ostrovech za důležitou bezpečnostní hrozbu. Pro tento názor hovoří následující skutečnosti. Sovětské teritorium se nachází pouhé čtyři kilometry od japonských břehů, což v období konfrontace během studené války muselo Japonce zneklidňovat. Zároveň Japonsko nežádalo okamžité navrácení Okinawy, které by z čistě právního hlediska požadovat mohlo, protože přítomnost amerických vojáků nebyla po podepsání mírové smlouvy vnímána jako hrozba.

Normalizace vztahů – minimální pokrok

Podepsáním *Sanfranciské mírové smlouvy* Japonsko získalo nezávislost. Zároveň ve stejný den podepsalo též *Obrannou smlouvu se Spojenými státy*, čímž se začlenilo do bipolárního rozdělení světa v období studené války. V tomto případě je zbytečné pátrat po jeho motivaci k podepsání obranné smlouvy, protože ani nemělo jinou možnost. Aliance s antagonistickou velmocí – se Sovětským svazem – by okamžitě zvýšila pravděpodobnost konfliktu nad únosnou mez, protože Američané Japonsko fakticky okupovali. Navíc japonská vláda nebyla v té době ve svém rozhodování autonomní. *Sanfranciská mírová smlouva* tak v sobě nesla dvě charakteristiky. Jednak byla řešením tichomořské války a jednak byla výsledkem studené války. Je zbytečné spekulovat o tom, zda za jiné situace mohlo Japonsko a SSSR vyřešit konflikt Severních teritorií. Je jisté, že realita studené války řešení sporu prakticky znemožnila až do nástupu Michaila Gorbačova.

Japonsko a SSSR se přesto v letech 1955–1956 přiblížily ke kompromisnímu řešení a normalizovaly vzájemné vztahy. Mezníkem v sovětské zahraniční politice byla smrt Josifa Stalina v březnu 1953. Celkové uvolnění vztahů se Západem se přeneslo i na rusko-japonské vztahy, protože kromě ČLR byl Sovětský svaz jedinou zemí, s níž Japonsko neukončilo válečný stav. Změna nastala též na japonské politické scéně. Zatímco premiér Jošida považoval normalizaci vztahů se SSSR za nežádoucí pro japonské postavení vůči USA, v roce 1954 byl zvolen premiérem Hatojama Ičiró, který byl známý svými nacionalistickými tendencemi a snahou získat pro Japonsko nezávislejší pozici v oblasti mezinárodních vztahů. Hatojama proto z normalizace vztahů se SSSR učinil centrální bod své zahraniční politiky.⁴⁵ Přesto byla série jednání, která probíhala od června 1955 do října 1956, nejprve v Londýně a posléze v Moskvě, nesmírně zdlouhavá a náročná.⁴⁶

Již po pár měsících se vyjednávači Macumoto Sun-iči a Jakov Malik přiblížili ke konečnému řešení a k uzavření mírové smlouvy, která však měla obsahovat pouze minimální japonské požadavky na navrácení Habomaje a Šikotanu. Když však Macumoto poslal do Tokia telegram žádající o schválení návrhu, dočkal se nečekané odpovědi. Japonsko začalo požadovat navrácení také Etorofu a Kunaširi. To prakticky zhatilo naděje na úspěch, protože sovětská strana po celou dobu sporu důsledně trvala na faktu, že Etorofu a Kunaširi jsou součástí Kurilských ostrovů, a že tedy podle mezinárodního práva náleží Sovětskému svazu.⁴⁷ Změna japonského postoje uprostřed vyjednávání měla dvě příčiny. Za prvé,

premiér Hatojama viděl velkou vnitropolitickou příležitost ve spojení Liberální strany s Demokratickou stranou. V počtu požadovaných ostrovů se však obě strany neshodovaly. Hatojama možná proto rozšířil svou vyjednávací pozici ještě o Etorofu a Kunaširi.⁴⁸ Důležitějším důvodem se však zdá nátlak Spojených států, které se téměř za každou cenu snažily zabránit urovnání sporu mezi Japonskem a SSSR. Jednak se obávaly, že po SSSR by Japonsko mohlo podepsat smlouvu také s ČLR, kterou Američané v té době považovali za největší bezpečnostní hrozbu pro své zájmy na Dálném východě, jednak nechtěly zůstat jedinou mocností stále okupující japonská území.⁴⁹

Američané původně předpokládali, že jejich podpora japonského požadavku na navrácení Habomaje a Šikotanu bude dostatečnou zárukou zablokování japonsko-sovětských vztahů. Poté, kdy se nebezpečně přiblížila možnost kompromisního řešení sporu, musely zaujmout důraznější pozici. Nejprve americká vláda 22. 10. 1955 na otázku definice Kurilských ostrovů odpověděla: „...vláda Spojených států nemá námitek k japonské snaze přesvědčit Sovětský svaz o navrácení Etorofu a Kunaširi na základě toho, že nepatří ke Kurilským ostrovům.“ Dále potvrdila, že ani *Sanfranciská mírová smlouva*, ani *Jaltský protokol* přesně nedefinují termín Kurilské ostrovy.⁵⁰ Posléze intervenoval sám ministr zahraničí John Foster Dulles (byl to právě on, kdo prosadil vágní definici Kurilských ostrovů do *Sanfranciské mírové smlouvy*), který japonskému ministru zahraničí Šigemicu Mamorovi sdělil následující: „*Japonci mohou říci Sovětům, že pokud budou přinuceni vzdát se Kurilských ostrovů, budou se muset vzdát rovněž ostrovů Rjúkjú. Ve svých stycích s Japonskem byly Spojené státy mírné tam, kde Sovětský svaz byl tvrdý. Možná by Spojené státy měly také přitvrdit... Pokud by si Sovětský svaz měl ponechat všechny Kurilské ostrovy, Spojené státy by mohly zůstat navždy na Okinawě a žádná japonská vláda by nemohla přežít.*“⁵¹ Z hlediska dokázání první hypotézy je nutné analyzovat motivaci aktéra, který prakticky zhatil podepsání mírové smlouvy – Spojených států. Američané se obávali uzavření této smlouvy z několika důvodů. Japonsko by se fakticky zbavilo významných bezpečnostních hrozeb ze strany SSSR. Mohlo by se stát mnohem nezávislejším a v případě následného podepsání mírové smlouvy s Čínou se soustředit na svůj ekonomický rozvoj, aniž by potřebovalo obranný štít USA. Hrozilo, že neobnoví obrannou smlouvu a že Spojené státy ztratí hlavní základnu pro svůj mocenský vliv v tomto regionu. Velká pravděpodobnost snížení vlivu na své úhlavní nepřátele musela u Američanů vyvolat pocit ohrožení vlastní bezpečnosti. Z toho logicky vyplývá, že zejména na základě bezpečnostních rizik se Dulles rozhodl změnit svůj postoj k japonsko-ruskému vyjednávání. Neorealismus by však spíše předpokládal, že se Američané soustředí na krátkodobé zajištění bezpečnosti svého spojence a že podpoří japonský nárok na ostrovy, čímž by zároveň podpořily své mocenské postavení na Dálném východě.

Moskevská deklarace, ratifikovaná oběma státy v prosinci 1956, ukončila válečný stav mezi Japonskem a SSSR a umožnila navázání normálních diplomatických styků. Zároveň její článek 9 stanovil, že Sovětský svaz „*souhlasí s předáním Habomajských ostrovů a ostrovu Šikotan Japonsku, samo předání se pak uskuteční po uzavření mírové smlouvy mezi Svazem sovětských socialistických republik a Japonskem*“.⁵² Je zajímavé, že se ve smlouvě neobjevilo ani slovo o dalších jednáních ohledně vlastnictví ostrovů Kunaširi a Etorofu. Sovětská vláda považovala spor za vyřešený. Japonci se však nezbavili bezpečnostní hrozby, a proto publikovali korespondenci Matsumota s Gromykiem (tehdejší náměstek ministra zahraničí), která slibovala pokračování v jednáních o teritoriálních problémech. Připravili si tak půdu pro budoucí jednání o mírové smlouvě. Tato problematika se dostává napovrch v posledních deseti letech, kdy obě vlády uznaly *Moskevskou deklaraci* jako východisko k dalšímu jednání.

Eskalace konfliktu – rivalita studené války

Od podepsání *Moskevské deklarace* až do nástupu prezidenta B. Jelcina nebylo v otázce Severních teritorií dosaženo téměř žádného pokroku. V roce 1960 Japonsko podepsalo

Dohodu o vzájemné spolupráci a bezpečnosti se Spojenými státy, což se fakticky rovnalo prodloužení *Japonsko-americké bezpečnostní smlouvy*. Chruščov v reakci na tuto obnovou hrozbu jednostranně prohlásil: „*Habomaj a Šikotan budou vráceny Japonsku... jen pod podmínkou odchodu všech zahraničních vojsk z japonského území a podepsání mírové smlouvy mezi Sovětským svazem a Japonskem.*“⁵³ Vzájemné vztahy mezi Japonskem a SSSR tak dosáhly bodu mrazu. Japonská strana rovněž od této doby začala bezpodmínečně požadovat navrácení všech čtyř ostrovů, čímž rovněž zpochybnila *Moskevskou deklaraci*. Od roku 1964 dokonce všechny japonské mapy zobrazují Severní teritoria jako japonské území.

V 70. letech vstoupil do mezinárodní politiky nový fenomén – sino-sovětská konfrontace. Japonsko se opět ocitlo mezi dvěma soupeřícími velmocemi bez potřebného manévrovacího prostoru. Japonská politika byla „rozervána“ mezi čínskou politikou „antihegemonie“ a sovětským návrhem na vytvoření asijského kolektivního bezpečnostního systému. Výsledkem zhoršených vztahů mezi Čínou a SSSR byla rovněž rozsáhlá militarizace Kurilských ostrovů, včetně Etorofu, Kunaširi a Šikotanu. SSSR tak v reakci na podepsání *Čínsko-japonské mírové smlouvy* posílil nejen své strategické postavení vůči Spojeným státům, ale zároveň upozornil Čínu a Japonsko na svůj vojenský potenciál. Konkrétním důvodem této eskalace napětí byl článek 2 *Čínsko-japonské mírové smlouvy*, podepsané 17. 8. 1978, který uváděl: „*Podepsané strany prohlašují, že žádná z nich nebude usilovat o hegemonii v asijsko-pacifickém regionu nebo v jakémkoli jiném regionu a že se každá staví proti pokusům kterékoli jiné země nebo skupiny zemí vytvořit takovou hegemonii.*“⁵⁴ Sovětská vláda si poměrně správně vyložila, že článek byl namířen proti počínání SSSR (ačkoli Číňané i Japonci tvrdili, že neměli na mysli žádnou konkrétní zemi), a znemožnila jakýkoli pokrok v jednání o Severních teritoriích až do rozpadu SSSR.⁵⁵

Sovětský postoj byl tedy opět založen na porovnávání pravděpodobnosti rizik. Namíření výše popsaného článku proti SSSR ještě více zvýšilo pravděpodobnost hrozby ze strany Číny, neboť ta získala spojence pro své antagonistické postoje vůči SSSR. Rozhodnutí Japonska pro spolupráci s Čínou spíše než se Sovětským svazem je obtížněji vysvětlitelné. SSSR vyžadoval od Japonska vojenskou spolupráci, což v době studené války stále ještě představovalo hrozbu, zatímco mírová smlouva s Čínou japonskou situaci nějak nezhoršovala, pokud uvážíme, že pravděpodobnost ohrožení ze strany Sovětského svazu již nemohla výrazně stoupnout. Neorealismus je sice schopen vysvětlit čínsko-japonské spojenectví jako vyvažování moci. Nicméně neposkytuje uspokojivou odpověď na otázku, proč Japonsko neuzavřelo spojenectví se Sovětským svazem, zejména poté, kdy se zhoršily vztahy se Spojenými státy, jak uvidíme dále. Kolektivní bezpečnostní systém přitom více odpovídal neorealistickému důrazu na vojenskou bezpečnost než mírová smlouva s Čínou.

V roce 1973 se v rámci sovětské politiky *détente* konal v Moskvě summit hlav obou států Brežněva a Tanaky. Načasování jednání bylo výborné, v roce 1972 byla Japonsku vrácena Okinawa a nová americká vláda pod vedením Nixona a Kissingera značně zhoršila americko-japonské vztahy. Japonsko v roce 1973 se však lišilo od Japonska 50. let. Tanaka si byl vědom nově získané ekonomické moci a na summitu vystupoval z pozice síly. Brežněv, který si velmi zakládal na statutu supervelmoci, pochopitelně odmítl jednat o sporných teritoriích, protože Japonci nebyli ochotni odstoupit od probíhajících jednání s ČLR a společně se SSSR vytvořit bezpečnostní systém namířený právě proti Číně. Společné prohlášení vydané na závěr summitu proto pouze uvádělo, že obě strany budou pokračovat v jednáních směrem k podepsání mírové smlouvy řešením „*nevyřešených otázek od druhé světové války.*“⁵⁶ Japonská strana samozřejmě zahrnovala do „nevyřešených otázek“ problém Severních teritorií, zatímco ruská strana to popírala a stále tvrdila, že žádný takový problém neexistuje.

Když pomineme výše zmíněné bezpečnostní důvody, hovořící proti spolupráci Japonska se SSSR, je možné z Tanakova postoje vyzozorovat ještě jeden důležitý aspekt roz-

hodovacího procesu. Přestože po zhoršení vztahů s USA Japonsko ztratilo část bezpečnostních záruk, neuchýlilo se k vojenské spolupráci se Sovětským svazem. Místo toho podepsalo smlouvu s Čínou, která nevyžadovala investice do zbrojení, a soustředilo se spíše na další ekonomický pokrok. I při existenci potenciálního agresora si tedy zvolilo ekonomický růst. Toto rozhodnutí platí v Japonsku dodnes. Fakt, že si Japonsko zvolilo alternativu k vyvažování vojenského potenciálu světových velmocí, opět potvrzuje teoretický předpoklad, že si státy mohou zvolit priority na základě posouzení bezpečnostních hrozeb.

DNEŠNÍ RUSKO-JAPONSKÉ VZTAHY

Nástup Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS znamenal výraznou změnu mezinárodněpolitické scény. Pojmy jako *perestrojka* a *glasnost* se staly novými fenomény a mezinárodní situace prošla bezprecedentním vývojem. Přesto právě rusko-japonské vztahy byly charakteristické minimálním vývojem až do definitivního rozpadu SSSR. Ačkoli pravidelné ministerské konference mezi oběma stranami byly obnoveny již v roce 1986, spor o Severní teritoria opět zablokoval vzájemné sblížení.

Zejména Japonsko se poprvé dostalo do pozice opravdové velmoci. Zatímco význam vojenské síly se s postupujícími regulacemi zbrojení snižoval, ekonomický význam neustále rostl. Politické síly zejména kolem premiéra Nakasoneho byly ochotny jednat. Politiku vůči SSSR určovalo však Sovětské oddělení Ministerstva zahraničí obsazené profesionálními diplomaty, kteří si z velké části ještě pamatovali na ponížení během jednání v letech 1955–1956 ze strany jak USA, tak i Sovětského svazu. Rozhodli se proto poprvé v historii vzájemných rusko-japonských vztahů neoddělovat politiku od ekonomie a podmínit budoucí ekonomickou spolupráci navrácením Severních teritorií.⁵⁷ Takový postoj pochopitelně nemohl přinést úspěch, nicméně přímo vyvěral z vnitřního uspořádání Japonska. Ani v tomto případě není možné vnitrostátní element zcela pominout. Japonsko již nemuselo žádat o navrácení všech ostrovů z bezpečnostního hlediska, zároveň ovšem neexistovala hrozba, která by jej nutila akceptovat sovětský postoj k problému Severních teritorií. Při rovnosti bezpečnostních vlivů mohlo tedy rozhodnout vnitřní uspořádání vlády, jejíž vliv neorealismus zcela opomíjí.

Pokrok tak nastal až po rozpadu SSSR a po nástupu prezidenta B. Jelcina, který v říjnu 1993 navštívil Japonsko. Po jeho jednání s japonským ministerským předsedou Hosokawou Morihiroem byla podepsána *Tokijská deklarace*. Ta uznala existenci teritoriálního problému a položila základ ke všem současným jednáním. Japonsko recipročně poskytlo finanční pomoc na rozvoj dálněvýchodního regionu Ruské federace.⁵⁸ Hluboce zakořeněné vnímání Severních teritorií jako prestižní trofeje však přimělo prezidenta Jelcina několikrát projevit skrytý přístup ruských státníků k celému problému. V průběhu 90. let např. prohlásil: „*Tato země má mnoho nerostného bohatství, a proto nemůže být odevzdána jinému státu.*“ „*Nevrátíme Kurilské ostrovy, a už vůbec ne Kaliningrad.*“⁵⁹

V červenci 1997 nový premiér Hašimoto Rjútaró inicioval otevřenější přístup k řešení problému a sešel se s B. Jelcinem v Krasnojarsku. Po vzájemných jednáních vydali společné prohlášení, v němž se zavázali k podepsání mírové smlouvy do roku 2000.⁶⁰ Jelcinova politika „medvědího obětí“ vůči Japonsku nepřinesla však příliš velký pokrok. Objevily se sice různé scénáře společného vlastnictví apod., ale nikdo nebyl schopen s jistotou říci, zda je Jelcin opravdu ochoten ostrovy odevzdat, či zda jde pouze o další jeho proklamativních prohlášení.

V prosinci 1999 Jelcin rezignoval. Na jeho místo nastoupil Vladimír Vladimirovič Putin, který začal prosazovat poněkud tvrdší a rezervovanější politiku vůči Západu. Ani on není připraven vzdát se ostrovů bez „boje“. Jeho politika je zaměřena na posílení obrazu Ruska v zahraničí. Dokázal, že může jednostranně vyhlásit válku Čečensku, tvrdě se postavil proti chystanému raketovému obrannému systému a rozhodně nemínil ztratit tvář kvůli Severním teritoriím: Proto také 3. 9. 2000 na Sachalinu prohlásil: „*O odevzdání Kuril nemůže být ani řeč.*“⁶¹ Jednání o podepsání mírové smlouvy probíhají však velmi in-

tenzivně. Dne 6. 9. 2000 podepsali Putin a premiér Mori společně prohlášení, v němž se obě strany dohodly vyřešit překážky podepsání mírové smlouvy „*skrze řešení problému, kam náleží ostrovy Etorofu, Kunaširi, Šikotan a Habomaj*“.⁶² Poslední pokrok byl učiněn 25. 3. 2001 na zasedání v Irkutsku, kde se opět sešel Putin s Morim. Závěrečná deklarace prolomila palčivou otázku uznání deklarace z roku 1956. Základem pro budoucí jednání jsou v současné době následující dokumenty: „*Japonsko-sovětská společná deklarace z roku 1956, Japonsko-sovětské společné komuniké z roku 1973 a 1991, Tokijská deklarace z roku 1993..., Moskevská deklarace o vytváření plodného partnerství mezi Ruskou federací a Japonskem, prohlášení ministerského předsedy Japonska a prezidenta Ruské federace z roku 2000 a toto prohlášení.*“⁶³

Vývoj sporu v posledních deseti letech byl charakteristický neexistencí zásadních rozhodnutí. Mnohá společná ujednání byla často zpochybňována výroky ruských státníků. Na obou stranách je rovněž možné pozorovat nedostatečnou motivaci ke kompromisnímu řešení. Neorealismus přitom předpokládá, že se Japonsko bude snažit vyvažovat dnešního jediného hegemonu a orientovat se na zbrojení a na získávání strategických partnerů. Japonsko však žádný takový krok nepodniká a soustředí se na ekonomický rozvoj a na mezinárodní obchod. Přesto může být i minimální pokrok, kterého bylo dosaženo, vysvětlen pomocí postklasického realismu. Rusko čelilo a stále čelí bezpečnostní hrozbě, vyplývající z jeho nestabilní ekonomické situace. Vstřícný postoj mu pak přinášel ekonomickou podporu z japonské strany, čímž byla snížena pravděpodobnost ohrožení. I po skončení studené války je proto možné považovat tezi za platnou a vhodnější k vysvětlení chování států než neorealistické teze.

* * *

Tato stať empiricky testuje alternativu k dnes nejrozšířenější realistické teorii – neorealismu. Teorie zde identifikovaná jako postklasický realismus nebyla zatím příliš ujednocena, přesto nabízí vysvětlení chování států, které se zdá být dostatečně dynamické, aby bylo schopné pokrýt historii vývoje mezinárodních vztahů.

Od neorealismu se liší v základním aspektu – pravděpodobnosti hrozby v kontrastu k pouhé existenci hrozby. Tvzení, že státy budou posuzovat pravděpodobnost ohrožení, však neznamená, že se nemohou chovat značně konzervativně a reagovat i na pouhou existenci hrozby. Rozdíl od neorealismu spočívá však v četosti takového chování. Podle neorealismu budou státy vždy reagovat konzervativně, podle postklasického neorealismu budou jako první zvažovat pravděpodobnost hrozby a poté se rozhodnou, zda je nutná reakce nebo nikoli. Samotná existence možnosti rozhodování pak s sebou nese přímé implikace. Státy se mohou rozhodnout pro ekonomický růst na úkor krátkodobé bezpečnosti a vnitřní uspořádání státu může v určitých případech ovlivnit rozhodnutí.

Z vymezení rozdílů mezi oběma teoriemi pak vychází teze, která byla empiricky testována na historii rusko-japonských vztahů. Tvrdím tedy, že státy se rozhodují a stanovují priority na základě pravděpodobnosti hrozeb. Soustředil jsem se na tři základní aspekty, které společně formují základ postklasického realismu a společně dokazují danou tezi – na rozhodovací proces, na ekonomickou alternativu a na vliv vnitřního uspořádání.

Za prvé, velká pravděpodobnost hrozby je rozhodujícím faktorem ovlivňujícím chování států. Z historické analýzy vyplynulo, že státy skutečně častěji reagují na mezinárodní situaci až po zvážení jejího vlivu na vlastní bezpečnost. Rovněž bylo dokázáno, že pravděpodobnost hrozby přímo ovlivňuje jednání státu, zejména při uzavírání smluv a aliancí. Japonsko i Rusko ve své historii skutečně vždy jevíly viditelnou tendenci k vyvažování pravděpodobných hrozeb. Při neexistenci hrozby naopak motivace k jednání a uzavírání smluv značně poklesla. Použijeme-li tohoto východiska k předpovězení budoucího vývoje kurilského konfliktu, dospějeme k závěru, že největší šance na dosažení kompromisního řešení se naskytne, pokud dojde ke společnému ohrožení obou států (např. ze strany sí-

lící Číny). Rovněž ekonomické ohrožení může sehrát roli, spíše však na straně Ruska, protože Japonsko je i přes dlouhé období recese v tomto ohledu mnohem stabilnější.

Za druhé, státy si mohou zvolit ekonomický růst jako alternativu ke krátkodobé vojenské bezpečnosti i při existenci potenciálního agresora. Přímých důkazů k podpoření této teze bohužel nebylo v historii mnoho. Přesto je chování Japonska v posledních třiceti letech možné považovat za dostatečně průkazné. Chování Japonska v 70. letech ukázalo, že ekonomický prospěch byl již v minulosti zvolen i při existenci potenciálního agresora – Sovětského svazu. I takovýto důkaz pak stačí, aby se dokumentovalo, že státy skutečně mají možnost volby. Možnost, která v neorealismu prakticky neexistuje.

Za třetí, vnitřní uspořádání státní jednotky nemůže být a priori opomíjeno. Jako každá realistická teorie i postklasický realismus omezuje objekty svého zkoumání na státy. Připouští však, že v určitých specifických případech je nutné nahlédnout i dovnitř státní jednotky, aby mohlo být uspokojivě vysvětleno nebo předpovězeno její chování. Z empirické analýzy pak vyplynulo, že zejména při rovnováze nebo neexistenci hrozeb může vnitřní uspořádání státu vysvětlit jeho chování. Takové případy ovšem nejsou časté, neboť se rovněž ukázalo, že motivace k zásadním rozhodnutím se při rovnováze nebo neexistenci hrozeb podstatně zmenšuje.

K dokázání každého ze tří výše uvedených aspektů by bylo potřeba mnohem více dat a informací, nicméně je důležité, že dohromady dokazují, že státy skutečně mají možnost se rozhodnout o prioritách, a že za důležitý faktor při rozhodování je možné považovat pravděpodobnost hrozeb.

Postklasický realismus je tedy možné i dále používat jako teoretický základ studia mezinárodních vztahů, protože jde o poměrně velmi flexibilní teorii, použitelnou na všechna časová období. V průběhu výzkumu se ukázalo, že neorealismus je sice schopen popsat a vysvětlit chování států v mnoha případech, nicméně postklasický realismus se ukázal v několika případech jako přízpusobivější a přesnější. Pokud bude teorie dále systematizována a rozvíjena, může dokonce vyvolat hlubší diskuzi uvnitř realismu.

¹ Viz Waltz, Kenneth: *Theory of International Politics*. Reading, Mass: Addison-Wesley, 1979.

² Viz Brooks, Stephen G.: *Dueling Realisms (Realism in International Relations)*. International Organization, Vol. 51, No. 3 (summer 1997).

³ Viz Wendt, Alexander: *Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*. International Organization, Vol. 46, s. 404.

⁴ Walt, Stephen: *Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University, 1990, s. 21.

⁵ Viz Waltz, Kenneth: cit. dílo, s. 91.

⁶ Blíže viz Mastanduno, Michael – Lake, David – Ikenberry, John: *Toward a Realist Theory of State Action*. International Studies Quarterly, No. 33 (1989), s. 462.

⁷ Viz Waltz, Kenneth: cit. dílo, s. 118–121 a 128.

⁸ Viz např. Gilpin, Robert: *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

⁹ Srov. např. Горшков, М. К. – Журавлев, В. В.: *Курилы – острова в океане проблем*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 1998.

¹⁰ Viz Bateman, G. – Egan, V.: *Encyklopedie zeměpis světa*. Columbus, 1995, s. 462–465.

¹¹ Viz Пунжин, С. М.: *СССР–Япония: Можно ли при помощи права решить проблемы „северных территорий“*. Советское государство и право, no. 7 (1991), s. 108.

¹² Viz Wareware no Hoppórijódó [Naše Severní teritoria]. Gaimušó, 1975, s. 3.

¹³ Viz Reischauer, E. O. – Craig, A. M.: *Dějiny Japonska*. Praha: Lidové noviny, 2000, s. 115–122.

¹⁴ Viz Горшков, М. К. – Журавлев, В. В.: cit. dílo, s. 16–18.

¹⁵ Viz Villafrance, Richard de: *Japan and the Northern Territories Dispute – Past, Present, Future*. Asian Survey, Vol. XXXIII, No. 6 (June 1993), s. 615.

¹⁶ Viz Stephan, John: *Sakhalin: A History*. Oxford: Clarendon Press, 1971, s. 57–61.

¹⁷ Srov. Akizuki, Tošjuki: *Ničiro kankei na Saharintó* [Japonsko-ruské vztahy a ostrov Sachalin]. Tokio: Čikuma Šobó, 1994, s. 191–208. Ke kolonizaci Hokkaida viz Reischauer, E. O. – Craig, A. M.: cit. dílo, s. 149–150.

¹⁸ Viz Wareware no Hoppórijódó, cit. dílo, s. 5.

¹⁹ Viz Stephan, John: *The Russian Far East*. Stanford: Stanford University Press, 1994, s. 74–78.

²⁰ Významný francouzský velvyslanec na Dálném východě François Deloncle např. prohlásil: „Japonsko by možná mohlo na začátku získat některá malá námořní vítězství, ovšem finální, rozhodující úder se obrátí proti němu.“ – Cit. dle Cochín, Denys: *La guerre fatale entre Russes et Japonais*. Paris: Librairie universelle, 1906, s. 92.

- ²¹ Viz Reischauer, E. O. – Craig, A. M.: cit. dílo, s. 186–188.
- ²² Viz Wareware no Hoppórijódó, cit. dílo, s. 8.
- ²³ Viz Berton, Peter A.: A New Russo-Japanese Alliance? Diplomacy in the Far East during World War I. *Acta Slavica Iaponica*, No. 11 (1993), s. 57–78.
- ²⁴ V roce 1935 dokonce Sověti prodali Japonsku Východočínskou dráhu a soustředili se na vybudování železnice spojující Vladivostok s transsibiřskou magistrálou na vlastním území. V roce 1937 pak dokončili zdvojení transsibiřské magistrály, což umožňovalo rychlý a efektivní přesun vojsk na Dálný východ. Viz Славинский, Борис Н.: Пакт о нейтралитете между СССР и Японией: Дипломатическая история 1941–1945. Москва: ТОО „Новина“, 1995, s. 41–43. (Japonská verze: Kóšó: Nisso čúricu džójaku. Tokio: Iwatami Šoten, 1996.)
- ²⁵ Viz Lensen, George Alexander: Strange Neutrality: Soviet-Japanese Relations during the Second World War 1941–1945. Tallahassee, Florida: Diplomatic Press, 1972, s. 12–15.
- ²⁶ Reischauer a Craig např. tvrdí, že nebýt japonského sblížení s Německem, jeho vztahy se Spojenými státy by se nikdy takovým způsobem nevyostřily, „... události v Číně by samy o sobě nikdy k takovýmto koncům nedvedly.“ – Reischauer, E. O. – Craig, A. M.: cit. dílo, s. 251.
- ²⁷ Viz Славинский, Борис Н.: cit. dílo.
- ²⁸ Viz Hasegawa, Cujoši: The Northern Territories Dispute and Russo-Japanese Relations. Berkley: University of California, 1998, Vol. 1, s. 38.
- ²⁹ Cit. dle Veselý, Zdeněk: Světová politika 20. století v dokumentech (1900–1945). Praha: VŠE, 2000, s. 248–249.
- ³⁰ Viz Lensen, George Alexander: cit. dílo, s. 24–25.
- ³¹ Cit. dle Veselý, Zdeněk: cit. dílo, s. 325–326.
- ³² Viz Japan's Northern Territories. Tokio: Gaimušó, 1999, s. 6–7.
- ³³ Cit. dle Hasegawa, Cujoši: cit. dílo, s. 48.
- ³⁴ Za Sovětský svaz se účastnili Stalin a Molotov, americkou stranu zastupovali Roosevelt, Harriman a Charles Bohlen. Churchill se jednání neúčastnil, ačkoli se později rozhodl připojit k protokolu svůj podpis.
- ³⁵ Viz Nimmo, William F.: Japan and Russia. A Re-evaluation of the Post-Soviet Era. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1994, s. 16. Viz též Hasegawa, Cujoši: cit. dílo, s. 49. Viz rovněž Stephan, John J.: The Kuril Islands: Russo-Japanese Frontier in the Pacific. Oxford: Clarendon Press, 1974, s. 244–245. Institutions Project, 1993, s. 60–61.
- ³⁶ Viz Nimmo, William F.: cit. dílo, s. 45–48.
- ³⁷ Cit. dle Hill, Fiona: A Disagreement between Allies: The United Kingdom, the United States and the Soviet-Japanese Territorial Dispute, 1945–1956. *Journal of Northeast Asian Studies*, Vol. 14, No. 3 (autumn 1995), s. 14. Britská vláda však považovala „sovětskou anexi Kurilských ostrovů za fait accompli“. – Tamtéž, s. 16–17.
- ³⁸ Viz Hasegawa, Cujoši: cit. dílo, s. 78.
- ³⁹ Viz Rengger, N. J. – Campbell, J.: *Treaties and Alliances of the World*. London: Catermill International Ltd., 1995, s. 28.
- ⁴⁰ Cit. dle Stephenson, M.: The Kurile Islands. Conflict Studies Research Centre. London (UK): Ministry of Defense, 1998, s. 10.
- ⁴¹ Conference for the Conclusion and Signature of the Treaty of Peace with Japan: Record of Proceedings. US Department of State, Washington, D.C., 1951, s. 78–79.
- ⁴² Tamtéž, s. 79.
- ⁴³ Viz Japan's Northern Territories. Tokio: Japanese Ministry of Foreign Affairs, 1999, s. 7.
- ⁴⁴ Viz Wada, Haruki: Hoppórijódó mondai o kangaeru [Přemýšlení o Severních teritoriích]. Tokio: Iwatami Šoten, 1990, s. 53–56.
- ⁴⁵ Viz tamtéž, s. 138–143.
- ⁴⁶ Např. normalizace vztahů se SRN dosáhl SSSR za pouhých pět dnů.
- ⁴⁷ Viz Горшков, М. К. – Журавлев, В. В.: cit. dílo, s. 250–255.
- ⁴⁸ Wada tvrdí, že právě během vnitropolitických jednání o vytvoření Liberálnědemokratické strany (LDP vládla nepřetržitě od roku 1956 do roku 1993) vznikl problém Severních teritorií. Viz Wada, Haruki: cit. dílo, s. 194–200.
- ⁴⁹ Viz Sase, Masamori: The Northern Territories in International Politics. *Japan Echo*, Vol. 3 (summer 1976), No. 2, s. 28.
- ⁵⁰ Viz Hasegawa, Cujoši: cit. dílo, s. 120.
- ⁵¹ Foreign Relations of the United States 1955–1957. U.S. Department of State, Washington, D.C., 1957, Vol. 23, s. 208–209.
- ⁵² Cit. dle Japan's Northern Territories, cit. dílo, s. 10.
- ⁵³ Cit. dle Горшков, М. К. – Журавлев, В. В.: cit. dílo, s. 274.
- ⁵⁴ Cit. dle Rengger, N. J. – Campbell, J.: cit. dílo, s. 28–29.
- ⁵⁵ Viz Hasegawa, Cujoši: Rethinking the Russo-Japanese Territorial Dispute. *Japan Echo*, Vol. 22, No. 4 (winter 1995), s. 23–31.
- ⁵⁶ Viz Glaubitz, Joachim: Between Tokyo and Moscow: The History of an Uneasy Relationship, 1972 to the 1990s. Honolulu: University of Hawaii Press, 1995, s. 54–62.
- ⁵⁷ Viz Hasegawa, Cujoši: The Northern Territories Dispute and Russo-Japanese Relations, cit. dílo, s. 70–74.
- ⁵⁸ Viz Japan's Northern Territories, cit. dílo, s. 12.

⁵⁹ Cit. dle Stephenson, M.: cit. dílo, s. 11.

⁶⁰ Viz Fact Sheet on Japan and Russia. U.S. Department of State, Bureau of East Asian and Pacific Affairs, 26. 6. 2000.

⁶¹ Návšteva V. Putina má urychlit podpis mierovej dohody medzi Moskvou a Tokiom. Národná obroda, ročník XI, číslo 201, 4. 9. 2000.

⁶² Statement by the Prime Minister of Japan and the President of the Russian Federation on the Issue of a Peace Treaty. The Ministry of Foreign Affairs of Japan, 6. 9. 2000.

⁶³ Irkutsk Statement by the Prime Minister of Japan and the President of the Russian Federation on the Continuation of Future Negotiations on the Issue of a Peace Treaty. The Ministry of Foreign Affairs of Japan, 26. 3. 2001.